

KUML
2012

KUML 2012

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Hedeby og den danske kongemagt i 900-tallet

Mønternes udsagn

Af JENS CHRISTIAN MOESGAARD

Indenfor rammerne af Nationalmuseets Jellingprojekt har jeg de sidste par år arbejdet intenst med møntvæsenet i Danmark i Harald Blåtands tid.¹ Centralt i dette arbejde står Haralds udmøntning af de såkaldte korsmønter i 980'erne og deres tilknytning til Hedeby. Nye møntfund i Hedeby antyder, at disse mønter sandsynligvis blev præget i Hedeby.² Dermed knytter de an til den (også) i møntmæssig henseende enestående enklave, som Hedeby udgjorde i vikingetiden. Her prægede og brugte man i lange perioder egne mønter, hvor man i det øvrige Skandinavien i datiden mest brugte udenlandske mønter mange forskellige steder fra.

Dette åbner for en række spørgsmål om den danske kongemagts forhold til Hedeby. Hvor stor og hvilken slags magt havde kongen i denne vigtige handelsby? Hvis han havde magt over udmøntningen i 980'erne, hvad så med de anonyme mønter, som blev præget gennem de første tre fjerdedele af århundredet?

Formålet med nærværende artikel er dobbelt. For det første at fremhæve mønternes udsagn om Harald Blåtands forhold til Hedeby, som efterhånden takket være nye fund og de sidste års nybearbejdning af gamle fund må siges at være temmeligt velbelyst. For det andet er det artiklens ambition at se tilbage i tiden på de tidligere udmøntninger startende omkring år 900 og deres rolle i Hedeby's møntbrug med henblik på at diskutere deres eventuelle anknævnelse til den danske kongemagt. Her er vi på meget mere usikker grund og må nøjes med formodninger.

På denne måde bliver mønternes udsagn en vigtig kilde til den tidlige danske kongemagt. Nye fund og tolkninger sår sågar tvivl om knæsatte tolkninger, især om erobring og kontinuitetsbrud i Hedeby.

Vægtøkonomi og møntøkonomi

I vikingetidens Skandinavien og Østersøområde brugte man normalt ikke mønter efter antal, men derimod sølv efter vægt. Mønter var almindelige, men de blev blot anset som et stykke sølv, der blev benyttet på lige fod med sølvbarrer, smykker og andre sølvgenstande. Det var ligegyldigt, om mønterne var gamle eller nye, hjemlige eller fremmede. Det vigtigste var, at genstandene var af godt sølv. For at tjekke det bøjede man dem og testede dem med knivhak. Godt sølv er nemlig blødere end kobberlegeret sølv. Da betalingerne foregik efter vægt, tøvede man ikke med at fragmentere både mønter og genstande. Mønterne kan være itu-delt helt ned til fragmenter på 1/20 gram eller mindre.

I samtiden fandtes der imidlertid også en anden måde at bruge mønter på. Det er, hvad jeg i nærværende sammenhæng vil kalde møntøkonomi. Møntøkonomi skal her forstås helt konkret som brug af mønter efter antal til en alment anerkendt fast værdi pr. mønt. Møntøkonomi forstået som samfundets monetariseringsgrad er dog et emne, der ligger uden for denne artikels rammer.

Møntøkonomi kræver en vis grad af samfundsorganisering. Mønterne var i sølv og havde således værdi i sig selv, men deres pålydende værdi var højere end ædelmetalindholdet. Merværdien gik dels til prægeomkostningerne, dels til indtægt til møntherren, der garanterede mønternes værdi. Udenlandske mønter skulle tvangsomveksles, da man jo ikke kunne være sikker på deres værdi i forhold til hjemlig mønt. Umøntet sølv benyttedes heller ikke længere i større udstrækning, i alt fald ikke til små betalinger, mens større betalinger godt kunne foretages med sølvbarrer. Fragmentering fandt ikke sted, da det jo ville ødelægge møntens pålydende værdi. Testning var ikke længere nødvendig. Systemets fordel for møntherren var indtægterne ved mønternes overkurs i forhold til metalværdien. For brugere var det lettere at tælle mønter end at skulle have vægten frem ved hver betaling.

I vikingetiden har vi ingen skriftlige kilder omhandlende møntsystemets organisering. Vor viden om henholdsvis vægtøkonomi og møntøkonomi er hovedsagligt baseret på møntfund, hvis indhold afspejler de ovenfor skitserede praktikker (tabel 1). Derudover udgør fund af små praktiske, sammenklappelige skålvægte og vægtlodder indicier på eksistensen af vægtøkonomi, selvom vægte selvfølgelig også kan bruges til meget andet end at veje sølv til betalingsformål.

Vægtøkonomien var langt den mest udbredte måde at bruge mønter på i Skandinavien i vikingetiden. Møntøkonomien var derimod fremherskende i England, Det tyske Rige og videre ned i Europa. Der var dog enklaver med møntøkonomi i Skandinavien også, bl.a. i visse perioder i handelsstaden He-

Møntøkonomi	Vægtøkonomi
<i>Mønter efter antal</i>	<i>Sølv efter vægt</i>
Kun mønter	Mønter, barrer, smykker, brudsølv
Kun hele mønter	Hele og fragmenterede mønter
Kun hjemlige mønter	Mønter alle steder fra
Kun nye mønter	Gamle og nye mønter
Ikke-testede mønter	Testede mønter (bøjede, hakkede)

Tabel 1. Karakteristika for møntøkonomi og vægtøkonomi.

deby ved Jyllands rod i grænselandet mellem dansk, tysk og slavisk område.³ Forskellen på møntøkonomi og vægtøkonomi er vigtig at have i baghovedet, når man ser på mønternes udsagn om forholdet mellem Hedeby og den danske kongemagt.

Udmøntninger i Hedeby i 900-tallet

Udmøntningerne i Danmark i 900-tallet falder i to hovedgrupper – Karolus-Dorestad-efterligninger og korsmønter. Hver af disse grupper kan inddeles i undergrupper. Den præcise datering er usikker, og det kan ikke med sikkerhed afgøres, om udmøntningen var kontinuerlig eller ej, hvilket vil blive diskuteret nærmere nedenfor.

Mønterne i begge hovedgrupper er anonyme. Grundtypen for Karolus-Dorestad-efterligninger var Karl den Stores mønter fra 771-793/794 præget i den vigtige handelsby Dorestad i Rhinmundingsområdet i det nuværende Holland. På forsiden står Karls navn, KARO/LVS i to linjer, på bagsiden, møntstedet DOR/STAT. Disse indskrifter blev kopieret i Hedeby, men blev langsomt forvanskede i tidens løb, og har således ikke længere noget med det virkelige prægested og -tid at gøre. De senere korsmønter er indskriftsløse og angiver således ikke selv møntherre og -sted. Derfor må både datering og møntstedstilskrivning bygge på ræsonnementer fra den numismatiske forsknings side, især Brita Malmers endnu ikke overgåede disputats fra 1966.⁴ Et hovedelement er mønternes kronologiske og geografiske spredning i fundene. Som vi skal se nedenfor, spillede de pågældende mønter en helt speciel rolle i Hedeby og omegn, hvilket gør det rimeligt at antage, at de blev præget i denne vigtige handelsby.

Karolus-Dorestad-efterligningerne er en genoptagelse af den udmøntning, der fandt sted i Hedeby i anden fjerdedel af 800-tallet. Herefter synes der at have været et prægestop på et halvt hundrede år. Brita Malmer deler 900-talsmønterne af denne type op i flere undergrupper, som hun kalder KG 7, KG 8, KG 9a, KG 9b-c og KG 9d, som udgør forskellige kronologiske faser i udmønt-

ningen (tabel 2). Dateringen af de forskellige faser bygger på en analyse af kronologien af de skattefund, hvori mønterne optræder. Malmer har i en artikel fra 2002 modificeret dateringerne en smule i forhold til sin disputats fra 1966, således at grupperne generelt set gøres lidt ældre. Hertil bruger hun dels fund, som hun ikke kendte i 1966, men hun forudsætter også generelt et kortere tidsspænd fra fundenes slutmønt til deres formodede nedlæggelsestidspunkt.⁵ I det store hele finder jeg argumenterne for Malmers reviderede dateringer overbevisende.

Forekomsten af KG 7 i det engelske Cuerdalefund nedlagt omkring 905 daterer genoptagelsen af udmøntningen til lige omkring år 900.⁶ Malmer regner herefter med en udmøntning på et par årtier efterfulgt af et afbræk på et kvart århundrede eller så, før produktionen af KG 8 påbegyndes omkring 950. Hun fremhæver den forholdsvis store stilistiske forskel på KG 7 og KG 8 som argument herfor.⁷ Spørgsmålet er dog, om det er nødvendigt at forestille sig en pause i udmøntningen. Den rolle, som mønterne spillede i Hedeby (se nedenfor), indebærer tværtimod et behov for en kontinuerlig produktion af nye mønter, og der er intet i vejen for, at KG 7 kan have været præget i 50 år. Herefter har grupperne KG 8, KG 9a, 9b-c og 9d afløst hinanden indenfor de næste par årtier (tabel 2).

I løbet af 900-tallet blev Karolus-Dorestad-efterligningerne langsomt mindre, tyndere og lettere. Middelvægten af KG 7 er således 0,56 g, hvorimod en KG 9d kun vejer 0,25 g.⁸

Dateringen af afslutningen af prægningen af Karolus-Dorestad-mønterne er ikke særlig præcis. I Malmers oprindelige kronologi fra 1966 gik udmøntning op i 980'erne.⁹ Med Malmers reviderede dateringer fra 2002 er der imidlertid åbnet op for, at udmøntningen standsede allerede i 970'erne.¹⁰ Det vil sige, at de ikke nødvendigvis har været præget samtidigt med korsmønterne, som er den næste udmøntning i nordisk mønthistorie (tabel 2).

		Malmer 1966	Malmer 2002
Karolus-Dorestad efterligning	KG 7	ca. 900/950	ca. 900/920
	KG 8	ca. 950-965	ca. 950/960
	KG 9a	ca. 965-975	ca. 950/970
	KG 9bc	ca. 975-980	ca. 960/980
	KG 9d	ca. 980-985	ca. 970/990
Korsmønter	KG 10a, 10b, 11	Fra ca. 975/980	ikke behandlet
	KG 10c, 12	Fra ca. 985	ikke behandlet

Tabel 2. Møntprægning i Hedeby i 900-tallet.

Korsmønterne er små, tynde og lette ligesom Karolus-Dorestad-eftertiligningerne. De er faktisk – ligesom de sene Karolus-Dorestad-eftertiligninger – så tynde, at motivet fra den ene side går igennem møntblanketten og kan ses i negativ på den anden side – det såkaldte halvbrakteat-præg. Korsmønterne bærer et motiv med buer og trekanter på den ene side og kors på den anden. I en lidt senere fase af udmøntningen er der et ansigt på forsiden.¹¹ Forsidens motiv er inspireret af Karolus-Dorestad-mønternes.¹² Fundforekomsten viser tydeligt, at korsmønterne daterer sig fra 980'erne, muligvis allerede fra 970'ernes allersidste år.¹³

Malmer har inddelt korsmønterne i flere grupper, der svarer til flere prægeperioder: Først KG 10a, dernæst KG 11 med KG 10b som overgangsfase, og til sidst KG 10c og 12 (tabel 2). KG 10a, 10b og 11 er ca. 16 mm i diameter og vejer ca. 0,30–0,35 g. Med KG 10c og 12 sker der en vægtreduktion til ca. 0,20 g, og diameteren er kun 15 mm.

Der har været mange forslag til, hvor korsmønterne var præget. Både Wolin i Polen, Jelling, Odense, Roskilde og Lund har været nævnt. Hedeby var dog klart favoritten, indtil Malmer afviste denne mulighed. Da hun skrev i 1966, kendte man nemlig ikke et eneste fund fra Hedeby og omegn. Det var en logisk konklusion med datidens viden. Malmer mente, at korsmønterne måtte være præget et sted i Danmark nord for Kongeåen. Else Roesdahl foreslog som hypotese Trelleborgene som prægested, hvilket i lyset af det da kendte materiale må anses for at være bedste bud.¹⁴

Disse mønter er så små og tynde, at de er meget svære at finde med traditionelle udgravningsmetoder. De knækker let, og så er de naturligvis endnu sværere at finde. Derfor kendes der til dato kun ganske få enkeltfund af dem. Indtil for nyligt fandtes de kun ved organiserede, velgennemførte udgravninger, hvor jorden blev soldet. Man må formode, at mange eksemplarer er blevet overset i udgravninger, hvor ressourcer og tidspres ikke har tilladt soldning. Heller ikke blandt detektorfundene dukkede de op – brug af metaldetektor har ellers siden 1970'erne betydet en eksplosion i fundmængden for mange andre mønttyper.

Imidlertid er soldning blevet mere almindelig i udgravninger i Hedeby. Samtidigt er metaldetektorerne indenfor de allersidste år blevet bedre, og nu kan de også lokalisere disse små tynde mønter. Antallet er øget markant de sidste år, og man må formode, at fundmængden vil stige i fremtiden (tabel 3). Således er der allerede nu dukket ikke mindre end seks enkeltfund op i Hedeby: fire fra udgravninger og to fra detektorrekognosceringer. Den mangel på fund, som Malmer baserede sin tolkning på, har således vist sig ikke at være reel.

Tabel 3. Enkeltfund af korsmønter i Danmark (nuværende grænser) og Sydslesvig. – Kilde: Hilberg og Møesgaard 2010.

	Udgravning	Detektor
Trelleborg 1938-1939	1	0
Vorbasse 1978	1	0
Hedeby 1979	1	0
Hedeby 2003-	3	2
Aarhus 2010	3	0
Råhede, syd for Ribe 2010	0	1
<i>I alt</i>	<i>9</i>	<i>3</i>

Mønttype	Prægested	Vægt	Diameter
Dirhem	Kalifatet	Ca. 3 g	Ca. 25 mm
Penning	England, Tyskland, m.v.	Ca. 1-1,5 g	Ca. 19-21 mm
Karolus-Dorestad-efterligning	Hedeby	Ca. 0,25-0,6 g	Ca. 17-19 mm
Korsmønt	Hedeby	Ca. 0,20-0,35 g	Ca. 15-16 mm

Tabel 4. Fysiske karakteristika ved de almindeligste mønttyper i brug i Danmark i 900-tallet.

De seks mønter er fundet flere forskellige steder indenfor halvkredsvolden (fig. 6) og må være tabt enkeltvist.¹⁵ Det er derfor rimeligt at konkludere, at korsmønterne har været brugt som et udbredt betalingsmiddel i 980'erne. Seks mønter er ikke mange, men flere faktorer gør, at man alligevel kan postulere, at denne mønttype givetvist endda har udgjort det dominerende betalingsmiddel i Hedeby. De var kun i omløb i ganske kort tid – under ti år. Der er hidtil dokumenteret lidt over 300 mønter fra Hedeby's knap 300-årige brugsperiode (se nedenfor), så seks mønter for et lille tiår ligger ikke langt fra gennemsnittet. Når hertil lægges, at de ovenfor skitserede forhold antyder, at de i virkeligheden er underrepræsenterede blandt fundene, tegner der sig et billede af en kort periodes intense brug af korsmønterne.

Da Hedeby hidtil havde haft en velorganiseret egentlig møntøkonomi (se nedenfor), ligger det lige for at foreslå, at disse mønter faktisk alligevel er prægede i Hedeby. Købmændene, som i generationer havde brugt lokale mønter, ville sandsynligvis ikke acceptere mønter præget langt væk og uden for deres øjenvidde og kontrol som basis for deres møntøkonomi. Det skal her understreges, at Hedeby's møntbrug organisatorisk lå langt over niveauet i det øvrige land; det krævede både et avanceret og reguleret samfund og en mental tilvæning til møntbrug. Ekspertisen til fabrikationen fandtes også i Hedeby, mens møntprægning var ukendt andre steder i Danmark. Det vil forklare, hvorfor Karolus-Dorestad-efterligningerne og korsmønterne – som beskrevet ovenfor – teknisk og ikonografisk set ligner hinanden så meget – de er meget anderle-

des end de samtidige islamiske og europæiske mønter, der både var tykkere, tungere og større (tabel 4). Med Brita Malmers nye reviderede kronologi (tabel 2) passer det med, at korsmønterne afløste Karolus-Dorestad-efterligningerne i udmøntningsrækken på møntstedet i Hedeby.

Møntbrug i Hedeby

Det har længe været kendt, at møntbrugen i Hedeby var anderledes end i resten af Danmark – at Hedeby med Ralf Wiechmanns ord udgjorde et “lokalt numismatisk område”.¹⁶ Her havde man – i alt fald til en vis grad – egentlig møntøkonomi i stedet for vægtøkonomi.¹⁷ Møntfundene viser, at fænomenet omfattede selve Hedeby og dens nordlige opland i landskabet Angeln op til Flensborg Fjord. Fundenes tvetydige udsagn vil i det følgende blive underkastet en nærmere granskning.

Dokumentationen for møntøkonomien i Hedeby-området er som sagt møntfundene. Skattefundene fra Sydslesvig fra 900-tallet (tabel 5) viser for det første, at umøntet sølv ikke spillede nogen særlig rolle. Mønterne var i stor udstrækning hele og ikke fragmenterede – dette gælder særligt de lokale Karolus-Dorestad-efterligninger. Dette er typiske tegn på møntøkonomi. Hvis vi ser på hvilke mønter, der blev benyttet, er billedet ikke helt så klart – og dog. Ud af de seks kendte skatte, består halvdelen udelukkende af lokale Karolus-Dorestad-efterligninger, hvorimod den anden halvdel består af islamiske dirhemer. Der findes ikke noget blandet fund. Det er tydeligt, at de to mønttyper ikke har cirkuleret sammen.

Fundsted	Datering	Antal mønter	Mønttyper	Fragmentering	Sølv	Wiechmann
Busdorf (Hedeby)	Formodet pung tabt efter 947/948	7	Islamiske	Hele og fragmenter	Nej?	2007, s. 226-227
Hasselberg	Tabt eller nedlagt efter 926/927	13	Islamiske	Ti hele, tre fragmenter	Nej	1996, fund 10
Husby (Gremmerup)	Nedlagt 970'erne	314	Sandsynligvis alle Carolus-Dorestad-efterligninger	Hele	Nej	1996, fund 13
Oeversee (Frörup)	Tabt eller nedlagt 900-tallet	4	Carolus-Dorestad-efterligninger	Hele	Nej	1996, fund 23
Nær Slesvig	Nedlagt efter 914	Ukendt	Islamiske	Ukendt	Ja	1996, fund 37
Steinfeld	Nedlagt 900/950	67	Carolus-Dorestad-efterligninger	De fleste hele	Nej	1996, fund 39

Tabel 5. Skattefund i Sydslesvig, 900-tallet.

Det er vanskeligt at afgøre, hvorledes forskellen mellem disse to typer fund skal forstås. Er den kronologisk? Geografisk? Eller funktionsmæssig? Det er svært at udrede tidsfølgen i fundene. Det skyldes flere forhold. For det første kan man ikke datere Karolus-Dorestad-efterligningerne præcist, særligt i første halvdel af 900-tallet. For det andet er mange af fundene små – dirhemer kan være i omløb i lang tid, og fundene kan derfor være kommet i jorden længe efter prægetidspunktet for den seneste mønt. Dirhemfundenes tilsyneladende datering til århundredets første halvdel er således ikke nødvendigvis korrekt. For det tredje er nogle af fundene så summarisk dokumenterede, at man ikke kan foretage en præcis bestemmelse af mønterne. Man må håbe på, at nye fund kan opklare, om der er en kronologisk udvikling fra dirhembrug til brug af lokale mønter, eller om begge har været anvendt på samme tidspunkt. Dog bør man lægge mærke til Husby/Gremmerup-fundets dokumentation af eksklusiv brug af lokale mønter i 970'erne – dette faktum kommer til at spille en rolle i argumentationen nedenfor.

Geografisk kan man hæfte sig ved, at de tre skatte med dirhemer alle stammer fra Sli-området. Hasselberg ligger ved munden, hvorimod Hedeby og Slesvig ligger i bunden af fjorden. Den lille formodede tabte pung fra Hedeby er fra et vejkryds tæt ved havnen.¹⁸ De tre skatte med Karolus-Dorestad-mønter er derimod fra indlandet. Dette kunne tyde på en reguleret møntøkonomi i indlandet med tilskud udefra af dirhemer via handelsruten på Slien ned til Hedeby. Købmændene skulle så sandsynligvis i princippet veksle deres dirhemer mod lokal mønt i Hedeby. Forskellen mellem fundene er således sandsynligvis ikke kronologisk, men funktionsbestemt – der har på én gang været to sfærer, der brugte hver sin slags mønt, og Hedeby var mødestedet for dem. Hedeby og dens bagland havde egentlig møntøkonomi med eksklusiv brug af egne lokale mønter, mens Slien var åben overfor tilrejsende købmænd udefra, der medbragte deres dirhemer.

Et blik på enkeltfundene tillader os at bekræfte og nuancere dette billede (tabel 6). Langt de fleste enkeltfund stammer fra selve Hedeby – i 1996 kunne Ralf Wiechmann kun registrere to fund fra resten af Sydslesvig, og de er endda begge gamle, slet dokumenterede usikre fund. Det ene er fra Flensborg-kanten, det andet fra Rüste midt i Angeln. Begge er Karolus-Dorestad-efterligninger af KG 7-typen fra 900-tallets første halvdel.¹⁹ Disse fund bibringer således en – om end meget spinkel – bekræftelse af de lokale mønters dominans.

Fundene fra selve Hedeby er langt rigere. Ralf Wiechmann har publiceret vikingetidsmønter fundet i Hedeby indtil 2002. Hvis vi udelukker gravgaver, der jo afspejler "rituel" og ikke "økonomisk" betinget møntbrug, drejer det sig

	Hedeby, før 2002	Hedeby, 2003-2010. Detektor, pløjelag	Hedeby, 2005-2010. Udgravning, grubehus 1	Hedeby, 2005-2010. Udgravning, i øvrigt	Udenfor Hedeby
KG 7	36 (dominerer havneudgravn.)	1	4 (nederste lag)	?	2
KG 8	3	0	0	?	0
KG 9	2	1	1 (brandlag)	?	0
KG 7-9	3	0	0	?	0
Korsmønter	1	2	3 (brandlag + fyld)	0	0
Islamiske, inklusiv efterligninger	8	Mange (ej finbestemt)	0	Mange (ej finbestemt)	0
Engelske	1 (York 942-943)	1 (985-991)	0	?	0
Tyske	3 (2x Sachsen, Köln) (+ 1 Otto-Adelheid)	13 (især post-983 Köln, Strasb., Mainz, Speyer) (+ mange Otto-Adelheid)	0 (1 Otto-Adelheid, brandlag)	?	0
I alt	57	18+	8	?	2

Tabel 6. Enkeltfundne mønter i Sydslesvig, ca. 900-983/991. – Kilder: Wiechmann 1996, nr. 7, 36; Wiechmann 2007, nos. 13-16, 19, 21, 23, 26, 52, 57-58, 60, 74-76, 78, 80-114, 116-121; Hilberg og Moesgaard 2010; Hilberg 2011.

om 57 styk 900-tals-mønter før indførelsen af Otto-Adelheid-penningen omkring 983/991.²⁰ Heraf er hele 44 lokale Karolus-Dorestad-efterligninger. Desuden er der en enkelt korsmønt fundet i 1979 under udgravninger ved havnefronten. De resterende udgøres af otte dirhemer, en engelsk mønt fra 940'erne og tre tyske mønter fra periodens slutning.

Dominansen af de lokale mønter er klar og tyder på egentlig møntøkonomi. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at KG 7 fra århundredets første halvdel dominerer massivt med 36 eksemplarer, mens KG 8 og 9 fra ca. 950 til ca. 975 kun er repræsenteret med fem eksemplarer. Ganske vist kan man forestille sig, at udmøntningen af KG 7 har været stor, idet første halvdel af 900-tallet oplevede en kæmpe tilstrømning af sølv til hele Østersøområdet i form af centralasiatiske dirhemer, der sikkert er blevet omsmeltet som råmateriale for Karolus-Dorestadud-møntningen. Men også udmøntningen af KG 8 og 9 efter ca. 950 må have været massiv, i alt fald at dømme ud fra Brita Malmers opgørelser over bevarede eksemplarer.²¹

Hvis det ikke havde været for Gremmerup-fundets klare udsagn om en velfungerende møntøkonomi i 970'erne (se ovenfor), kunne man være fristet til at konkludere, at Hedeby's møntøkonomi var i forfald i denne periode. Især KG 9 er små og tynde, og måske er de gået til i jorden, således at de måske er underrepræsenterede blandt fundene. Det er ligeledes tænkeligt, at KG 7 er

fortsat i omløb efter 950, og at en del af de 36 stykker fundet i Hedeby i virkeligheden har været brugt og er tabt i 950'erne/960'erne. På trods af disse problemer i materialet må det være rimeligt at konkludere, at Hedeby i vid udstrækning havde en egentlig møntøkonomi, byggende på lokale mønter brugt efter antal og ikke efter vægt.

Dirhemerne viser imidlertid, at der også må have været en andel af vægtøkonomi i Hedeby. Det samme kan ses af de hyppige fund af vægtlodder og brud-sølv.²² Endnu engang er det svært at afgøre, om forskellen mellem den dokumenterede mønt- og vægtøkonomi er kronologisk eller funktionel. I lyset af hele diskussionen ovenfor er jeg dog tilbøjelig til at tolke den som udtryk for to samtidige parallelle sfærer af møntbrug: en intern velorganiseret og kontinuerlig reguleret møntøkonomi og ved siden af en pragmatisk accept af, at man nogle gange var nødt til at modtage de betalingsmidler, som de fremmede købmænd nu en gang kom med. De enkeltfundne dirhemer stammer da også enten fra havnen eller gaderne tæt ved havnen.²³ Der er ingen længere inde i byen. Havneområdet var imidlertid ikke forbeholdt dirhemerne – der var også en massiv tilstedeværelse af lokale mønter i denne udadrettede del af byen.

De tyske mønter er få og sene og afspejler den næstfølgende fase i møntomløbet i Hedeby, fra 990'erne og frem (se nedenfor).

Siden afslutningen af Wiechmanns materialeindsamling er der fremkommet mange nye fund. Det skyldes dels systematiske metaldetektorrekognosceringer fra 2003 og frem, dels genoptagelsen af udgravninger med soldning af jord fra 2005. Disse tiltag har medført, at over 200 vikingetidsmønter er fundet. Da bestemmelsesarbejdet imidlertid endnu ikke er tilendebragt, er det for nærværende umuligt at sige, hvor stor en del af disse mønter der stammer fra 900-tallet. Volker Hilberg fra Schleswig-Holsteinische Landesmuseum på Gottorp Slot har dog publiceret en foreløbig oversigt, der gør det muligt at løfte sløret for nogle af de nye indsigter, dette kæmpemateriale bringer.²⁴

Udgravningen af et nedbrændt grubehus i byområdet nordvestre del bragte spændende nyt. I det nederste lag, der svarer til husets første brugsfase, lå fire KG 7 mønter. De bekræfter dermed de lokale mønters fuldstændige dominans i møntomløbet i 900-tallets første halvdel. I brandlaget og fylden efter branden lå tre korsmønter (fig. 1-3), en KG 9 og en Otto-Adelheid-penning. Sidstnævnte daterer branden til efter 983/991. Disse fem mønter lå ikke samlet, men på flere forskellige steder indenfor huset, og udgør således ikke en samlet nedlæggelse, men en serie enkelttab. Sammen med to detektorfund gjort i 2003 og 2006 i Hedeby sydvestre del (fig. 4-5) og fundet af korrosionsskallen af en korsmønt under havneudgravningen i 1979 tyder det på, at korsmønterne har været brugt som den dominerende mønt i 980'erne (fig. 6). Det in-

Fig. 1-3. Korsmønter, sandsynligvis præget i Hedeby i 980'erne. Fundet under Volker Hilbergs udgravning af et nedbrændt grubehus i Hedeby. Inv. 1621, 1910 og 2390. – Foto: Volker Hilberg, Archäologische Landesmuseum, Schloss Gottorf.

1-3. Cross-motif coins, probably minted in Haithabu in the 980s. Found during Volker Hilberg's excavation of a burnt-down pit-house in Haithabu. Accession nos. 1621, 1910 and 2390.

debærer, at Hedeby's velregulerede møntøkonomi fortsatte ind i dette årti, hvilket er længere, end man tidligere havde troet. Som anført ovenfor sandsynliggør det ligeledes, at korsmønterne er prægede i selve Hedeby som en fortsættelse af byens udmøntning.²⁵

Det nye detektorfundsmateriale synes derimod ved første øjekast ikke at kunne bekræfte det hermed tegnede billede. Tolkningen af dette materiale er imidlertid foreløbig, da bestemmelsesarbejdet som nævnt endnu ikke er afsluttet. Det fremgår dog allerede nu, at materialet ikke omfatter særligt mange Karolus-Dorestad-efterligninger. Forklaringen herpå skal nok søges i det faktum, at metaldetektoren kun fanger de genstande, der ligger øverst i jorden. Fundene stammer således hovedsageligt fra bebyggelsens seneste periode, d.v.s. 1000-tallet, en periode, hvor både Karolus-Dorestad-efterligninger og korsmønter for længst var gået ud af brug. Det er således påfaldende, at der blandt

Fig. 4-5. Korsmønter, sandsynligvis præget i Hedeby i 980'erne. Fundet under detektorrekognosceringer i Hedeby. Inv. 9001 og 13665. – Foto: Volker Hilberg, Archäologische Landesmuseum, Schloss Gottorf.

4-5. Cross-motif coins, probably minted in Haithabu in the 980s. Found during metal-detector surveys in Haithabu. Accession nos. 9001 and 13665.

metaldetektorfundene er rigtigt mange 1000-tals mønter, som ellers var sjældne blandt de tidligere fund – ja, faktisk så mange, at man begynder at tage idéen om Hedeby's nedgang omkring år 1000 op til genovervejelse. Fundene tyder faktisk på en blomstringstid langt op i 1000-tallet.²⁶ Men på baggrund af de nævnte forhold er netop denne fundgruppe nok ikke så egnet til at beskrive, hvad der skete i 900-tallet. Med andre ord er de gamle og de nye fund komplementære.

De tyske mønters indtog i 900-tallets allersidste år fremstår med det nye materiale meget tydeligere end før – her er Hedeby på linje med situationen i resten af Østersøområdet.²⁷ Hvad der derimod er mærkeligt, er de forholdsvis mange dirhemer blandt detektorfundene – og ligeledes i toplagene i udgravningen fra 2005 og frem, der alt andet lige repræsenterer tiden efter år 1000. Man ville ikke forestille sig en massiv brug af dirhemer på dette sene tidspunkt. Da havde importen af dem til Østersøområdet allerede været stoppet i flere årtier. Disse mønter er dog endnu ikke finbestemt. Måske vil bestemmelserne af dem hjælpe os med at indplacere dem korrekt i Hedeby's mønthistorie. Indtil da må dette spørgsmål stå åbent, hvilket selvfølgelig medfører en vis usikkerhed i de konklusioner, man kan drage af materialet.

For at konkludere vil jeg mene, at Hedeby-egnen kontinuerligt fra ca. år 900 til ca. 985/990 havde møntøkonomi, samtidigt med en parallel brug af

Fig. 6. Fund af korsmønter i Hedeby. – Kort: Volker Hilberg, Archäologische Landesmuseum, Schloss Gottorf.

Finds of cross-motif coins in Haithabu.

dirhemer efter vægt i visse sfærer af økonomien. Det er dog umuligt at afgøre den præcise kronologiske udvikling. Det er således muligt, at systemet har gennemlevet temporære kriser, hvor forsyningen af lokale mønter svigtede, eller brugernes tillid til de lokale mønters af møntudstederen garanterede pålydende værdi forsvandt. Muligvis var brugen af dirhemer koncentreret til perioder, hvor Hedeby's eget møntvæsen var i en sådan krise. Malmers ovenfor nævnte hypotese om et prægestop fra ca. 920/930 til ca. 950 kan tolkes i dette lys. Det samme kan den tilsyneladende mangel på enkeltfund af lokale mønter ca. 950–975. Da møntøkonomien synes påvist på flere tidspunkter i periodens løb (900/920, 950? 970, 980'erne?), ville en sådan tolkning indebære, at de temporære kriser efterfulgtes af genopretninger. Jeg hælder dog mere til den tolkning, at møntningen har været kontinuerlig, samt at Gremmerup-skatten viser, at der ikke var nogen krise i systemet i 960'erne/970'erne. Møntøkonomien med brug af lokale mønter har således også været kontinuerlig, og brugen af dirhemer efter vægt er foregået parallelt i andre sfærer af økonomien.

Hedebymønter i resten af Danmark

I resten af Danmark var der i 900-tallet vægtøkonomi med brug af mønter, barrer, smykker og brudsølv efter vægt. Hedebymønter indgik som en blandt mange mønttyper, der var i omløb. I det meste af århundredet spillede de ikke en særlig stor rolle. Ud over et par enkelte små fund er der i århundredets første tre fjerdedele kun ét fund, hvor de udgør mere end ganske få procent af mønterne. Det drejer sig om Sejerø-skatten, hvor der var 34 Karolus-Dorestad-efterligninger blandt de 143 mønter. I mange skattefund er der ikke et eneste eksemplar (tabel 7). Disse mønter blev benyttet på samme måde som enhver anden mønt eller sølvgenstand i vægtøkonomien. Således er eksemplarerne i den store Grisebjerggård-skat, nedlagt efter 942/943, bøjede for at teste metallet.

I 970'erne og 980'erne sker der en markant ændring. Tilsammen dominerer Karolus-Dorestad-efterligningerne og korsmønterne i vid udstrækning møntmassen, som det ses i tabel 7 (fig. 7). Denne tabel medtager kun fund fra det nuværende Danmark, men situationen er den samme i Skåne.²⁸ Noget tyder på, at Karolus-Dorestad-mønternes gennembrud kom lidt tidligere end korsmønternes. I de to fund fra ringborgen Nonnebakken i Odense er de nemlig allerede stærkt repræsenterede med fem mønter i hvert fund ud af henholdsvis ni og 25 stykker i alt. På rent numismatisk grundlag kan disse skattefund dateres til 960'erne eller 970'erne, men fundberetningen for fundet fra 1909 tyder på, at det blev nedlagt i forbindelse med opførelsen af selve ringborgen.²⁹ Der er ingen sikker arkæologisk datering af Nonnebakken, men den stammer ud fra sammenligning med de øvrige ringborge sandsynligvis fra årene umiddelbart før 980. Det indebærer, at fundene sandsynligvis er nedlagt i slutningen af 970'erne.

Karolus-Dorestad-efterligningerne i de pågældende to skattefund er på nær ét eksemplar helt u-testede. Sammenholdt med fundstedets symbolske betydning for kongemagten og det formodede nedlæggelsestidspunkts sammenfald med selve opførelsen af dette kongelige bygværk par excellence, kunne man forestille sig, at Harald selv har stået for indførelsen af disse mønter. Han har brugt dem som betaling til sine folk, der arbejdede på byggeriet eller på anden måde havde tilknytning til det. Mønternes manglende testning tyder på, at de er blevet respekterede, hvilket ville passe godt med, at de var anset som kongens mønt, og at kongen bevidst har fremmet dens brug. Man må formode, at dette skete før starten på prægningen af korsmønterne – ellers ville kongen nok nærmere have brugt disse mønter som betaling til sine tro mænd. Der har altså muligvis været en kort fase i slutningen af 970'erne, hvor Harald benyttede Karolus-Dorestad-efterligninger som "sin" mønt.

	Nedlagt efter	Total	Carolus-Dorestad-eftertiligninger	kors
Koldemosen, Jylland	ca. 900	6(+)	0	0
Brandstrup, Jylland	ca. 900/950	3	3	0
Sommersted, Sønderjylland	ca. 900/950	9	9	0
Rømersdal, Bornholm	ca. 900/1000	2+	0	0
Over Randlev, Jylland	910/911	242	0	0
Rabækkegård, Bornholm	913+	15	0	0
Ukendt fundsted, Bornholm	913+	7	0	0
Gudme, Fyn	913+	7	0	0
Vester Vedsted, Jylland	913+	10	0	0
Neble, Sjælland	921/922	164	1	0
Sigerslevøster, Sjælland	921/922	54	0	0
Stengade, Langeland	924	3(+)	1	0
Stengade, Langeland	929/930	15	0	0
Ramløse, Sjælland	932	362	1	0
Englund, Jylland	932	33	0	0
Nørreballe, Lolland	936	18	0	0
Terslev, Sjælland	940	ca. 1750	18	0
Hammelev, Jylland	942	120	1	0
Bovlund, Sønderjylland	942+	39+	0	0
Grisebjerg, Sjælland	942/943	ca. 1200	12	0
Nordenbrogård, Langeland	945	8	0	0
Gravlev, Jylland	952	263	0	0
Sejerø, Sjælland	953	143	34	0
Gjerrild klint, Jylland	953/954	74	1	0
Herringe, Fyn	954	58	0	0
Jyndevad, Sønderjylland	954/955	150++	0	0
Lindholm Høje, Jylland	955/956	5	0	0
Dammegård, Bornholm	961/962	138	0	0
Skærpingegård, Bornholm	962	36	1	0
Rørdal, Jylland	966/967	36	0	0
Kongens Udmark, Bornholm	967/968	113++	4	0
Nonnebakken I, Odense, Fyn	ca. 960/970	9	5	0
Nonnebakken II, Odense, Fyn	ca. 960/970(ca. 980)	25 or 26	5	0
Tarup, Fyn	971/972 (976/977)	112	1	0
Aalborg, Jylland	973	67	0	0
Bødstrup, Sjælland	976 (ca. 985)	126(+?)	4(+?)	1 ?
Grågård, Jylland	ca. 975/980 (978)	ca. 250(+?)	41	22
Siem, Jylland	ca. 975/980	24(+?)	8(+?)	12(+?)
Grønnerup, Jylland	ca. 975/980	23	7(+?)	6(+?)
Pilhus, Jylland	ca. 975/980	81(+?)	25(+?)	36(+?)
Nær Sorø, Sjælland	ca. 975/980+	14	4	8
Harndrup, Fyn	ca. 985	118(+?)	7(+?)	108(+?)

Tabel 7. Skattefund med mønter fra Danmark (nuværende grænser), ca. 900-990.

Fig. 7. Skattefundet fra Pilhus i Midtjylland er nedlagt omkring 980 og domineres af Karolus-Dorestad-efterligninger og korsmønter fra Hedeby. Men der er ligeledes udenlandske mønter og brudsølv. – Foto: Nationalmuseet.

This hoard from Pilhus in Central Jutland was buried around AD 980 and is dominated by Carolus-Dorestad imitations and cross-motif coins from Haithabu. However, it also contains foreign coins and hack silver.

Som det ses, bygger denne tolkning på et meget spinkelt materiale. Den ville dog forklare, hvorfor Karolus-Dorestad-mønterne lige pludseligt i 980'erne udgjorde en meget stor del af møntmassen i Danmark. På dette tidspunkt er Karolus-Dorestad-mønterne ikke længere respekterede, idet de i alle disse fund er testede ved bøjning. Rollen som kongens mønt var overtaget af korsmønterne. De findes i stort tal ud over hele landet og blev tydeligvis respekterede. Mange findes på stormandspladser, hvilket tyder på, at kongen har brugt dem til gaver og betaling til sine mænd. Den tilsyneladende koncentration af fund i Jylland i forhold til Sjælland er givetvist blot tilfældig, da antallet af kendte fund trods alt er begrænset. Mønterne findes ikke kun i stormandskontekster, men også i handelssammenhænge, så de må have været brugt af stormændene og har på den måde bredt sig ud i samfundet.³⁰

En alternativ forklaring på Karolus-Dorestad-mønternes succes i Danmark kan dog være, at der herskede udbredt mangel på sølv i Østersøområdet efter ophøret af import af arabiske dirheme lige efter århundredets midte. Det er måske netop denne sølvangel, der forklarer, hvorfor mønterne i Hedeby var så små og lette. I denne situation har man med kyshånd taget imod al tilgængeligt sølv, og da det lykkedes for Hedeby at opretholde en møntproduktion, var dens udbredelse nærmest sikret på forhånd. Tilsvarende kan man se, at både Karolus-Dorestad-efterligninger og korsmønter på samme tid vinder stor udbredelse i de vestslaviske områder (Polen og Tyskland øst for Elben) – dog aldrig i så store mængder som i Danmark. Her indgik de i en vægtøkonomi og blev testede og fragmenterede på linje med alle andre tilgængelige mønter. I dette scenario er kongens rolle meget mindre. Jeg mener dog, at mønternes forekomst på Nonnebakken tyder på, at denne alternative tolkning er mindre sandsynlig. I samme retning peger paralleliteten til korsmønter, hvis kongelige oprindelse er hævet over al tvivl.

Det forekommer således, at den danske kongemagt indtil 970'erne tilsyneladende ikke har gjort noget for at påvirke møntomløbet i riget. Derimod har kongemagtens sandsynlige brug af først Karolus-Dorestad-efterligninger og dernæst korsmønter som "sin" mønt i vid udstrækning fremmet brugen af disse mønter. Om dette har været en bevidst politik for at kontrollere møntomløbet eller en utilsigtet bivirkning af store udbetalinger til kongens mænd må stå hen i det uvisse. Under alle omstændigheder er det en større kongelig involvering i møntvæsenet end tidligere. Det bør noteres, at denne udvikling sker i slutningen af 970'erne, samtidigt med Harald Blåtands ambitiøse byggeprojekter på trelleborgene.

Hvem prægede Hedebymønterne?

Både Karolus-Dorestad-efterligningerne og korsmønterne er anonyme. Sidstnævnte er indskriftsløse, og førstnævntes indskrifter er korrumpereede udgaver af en fjern prototypes indskrift, der ikke længere har været forstået. Mønterne i sig selv giver således ingen fingerpeg om møntherren. Vi må derfor ty til ræsonnerede formodninger.

Mønternes primære brug, som skitseret ovenfor, knytter dem i første omgang til købmændene i Hedeby. Det var dem, der i første omgang gjorde brug af dem. Mønterne var et vigtigt redskab i at få byens handel til at fungere. Det er baggrunden for hypotesen om Hedeby som møntsted for begge møntgrupperne, således som der er blevet argumenteret for ovenfor. Herfra er der to muligheder for at indkredse den ansvarlige møntherre: byen eller kongen.

Med byen forstås, med et anakronistisk udtryk, "byrådet" eller købmændene selv i en eller anden form for fælles organisation. Det var jo købmændene, der selv havde behov for mønterne for at få deres forretninger til at fungere, så det ville være logisk at forestille sig dem som møntherrer. Der kan findes mange historiske paralleller til en sådan organisation fra senere, bedre belyste perioder. Hansestædernes egne udmøntninger senere i middelalderen falder lige for.³¹ Nævnes kan også Flensborgs og Ribes udmøntninger i 1300-tallet.³²

Den anden mulighed er kongen. Byen Hedeby må juridisk set have udgjort en enklave, hvor der gjaldt andre regler end i resten af samfundet.³³ Nogen må have garanteret og beskyttet handelsfreden. Det har sikkert været kongen, således som man kender for senere perioder, for eksempel på Skånemarkedet.³⁴ Kongens foged regulerede tvister og andre forhold. Til gengæld krævede kongen afgifter af handelen. En af disse afgifter dokumenteret for senere perioder var vekselgebyr for at opnå kongens mønt, der var eneste gyldige. Man kan således forestille sig, at den kongemagt, der garanterede handelsfreden, ligeledes har stået for udmøntningen.

Det er svært at vælge mellem disse to modeller, når det gælder Hedebyudmøntningens genoptagen omkring år 900. Et vigtigt aspekt i diskussionen er naturligvis byens "statsretlige" tilhørsforhold. Byen ligger jo i det dansk-tysk-slaviske grænseland, umiddelbart syd for Danevirke. Der kan nok ikke herske tvivl om, at byens opløstning i 800-tallet skete under dansk dominans. Derimod er meningerne delte, hvad angår 900-tallet. Traditionelt har man ment, at et svensk dynasti regerede grænseegnen i århundredets første del, hvorefter tyskerne skulle have erobret området og holdt det mere eller mindre konstant indtil 983. Herefter skulle danskerne være kommet tilbage igen.³⁵

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på disse teorier – blot nævne at der er blevet stillet spørgsmålstegn både ved svenskervældet³⁶ og ved tyskervældet.³⁷

Ligeledes er Steuers tolkning af befolkningens etniske sammensætning ud fra en analyse af gravene³⁸ blevet imødegået af Eisenschmidt.³⁹ Hvis vi imidlertid et øjeblik accepterer, at det politiske tilhørsforhold har været så skiftende, ville selve den kontinuerlige udmøntning være et argument for, at den blev forstået af købmændene selv. Udmøntningen foregår jo med uændret type i tre-kvart århundrede. Det er ikke umiddelbart kompatibelt med nye herskere, der sikkert ville have afbrudt udmøntningen eller alternativt indført en ny, egen mønttype for at markere magtskiftet, hvis udmøntningen havde været kongelig. På det nuværende grundlag må konklusionen derfor blive vag: hvis teorierne om skiftende politisk magt i grænse-egnen er korrekt, må man formode, at købmændene selv stod for udmøntningerne. Hvis teorierne derimod ikke holder, så kan vi ikke sige noget sikkert, om det var kongen eller købmændene, der var møntherre. Imidlertid tillader mønterne os at være lidt mere præcise, når vi kommer op i Harald Blåtands regeringstid (ca. 958-senest 987).

Den danske konge og Hedeby

Det er hævet over enhver tvivl, at den danske konge er møntherre for korsudmøntningen. Deres store og jævne udbredelse over hele landet taler deres tydelige sprog. Disse mønter blev af møntbrugerne behandlet anderledes end andre mønter. Hvor de udenlandske mønter i skattefundene fra 980'erne er fragmenterede, bøjede og testede, er korsmønterne blevet helt anderledes respekterede: de er hele og fine og er hverken blevet bøjede eller på anden måde testede. Nogle af dem er i dag fragmenterede, men i langt de fleste tilfælde er bruddet ikke sket i vikingetiden, men kan tilskrives møntens ophold i jorden, eller håndtering efter den er fundet. Disse mønter er meget tynde og knækker således let. I datiden har mønterne været benyttet i hel tilstand. Mange af skattefundene med korsmønter stammer fra stormandskontekster. Det skal dog understreges, at mønterne også forekommer i fundsammenhænge, der viser, at de ligeledes har været brugt i mere beskedne handels-relaterede situationer.⁴⁰

Den konge, der har udmøntet korsmønterne, er sandsynligvis Harald Blåtand (ca. 958-senest 987). I alt fald er korsmønterne præget i 980'erne, måske allerede i slutningen af 970'erne,⁴¹ hvilket falder fint sammen med Haralds sidste regeringsår ifølge den gængse datering af kongens regeringstid. Det passer med mønternes kristne ikonografi, da Harald jo var den konge, der med Jellingstenens ord "gjorde danerne kristne". Med det fundmønster i Danmark udenfor Hedeby-området, som er beskrevet ovenfor, kunne man forestille sig, at Harald har brugt mønterne som gaver til sine stormænd og betaling til sine soldater. Det vil forklare de stormandsrelaterede fundsteder. Mønterne er så

sikkert blevet respekterede, fordi de symbolsk repræsenterede kongen og den nye tro.

Hvis Harald er møntherren, og mønterne er prægede i Hedeby, således som der er argumenteret for ovenfor, så må Harald have været herre i Hedeby på det tidspunkt, hvor mønterne blev præget, altså i slutningen af 970'erne eller i alt fald i 980'erne.

Men hvad så med de tidligere mønter – Karolus-Dorestad-eftertiligningerne? Ja, det er straks sværere at svare på. Vi så ovenfor, at de har været brugt i Danmark udenfor Hedeby i det meste af 900-tallet, dog ikke i særligt stort tal før Haralds tid. I 970'erne og 980'erne får de pludseligt et stort opsving. Vi så ovenfor, at Nonnebakke-skattene antyder, at Harald måske selv har initieret brugen af dem ved at benytte dem som betaling og gaver til sine folk ved bygningen af ringborgene omkring 980 eller få år før. Denne hypotese er som sagt baseret på et spinkelt grundlag, men den har den fordel, at den får en del brikker til at falde på plads, såsom den efterfølgende massive udbredelse af Karolus-Dorestad-mønterne i Danmark i 980'erne. På det tidspunkt blev disse mønter imidlertid testede, og man må således forestille sig, at de symbolsk har mistet deres status som kongens mønt ved indførelsen af korsmønten. De er imidlertid alligevel forblevne i omløb som sølv, således som fundene viser.

Hvis denne rekonstruktion af hændelsesforløbet er korrekt, må Harald også have været møntherren for de sene Karolus-Dorestad-eftertiligninger. Han må følgelig have haft magten i Hedeby, hvor mønterne blev præget. De sene Karolus-Dorestad-mønter (KG 9d) var på et meget dårligt prægeteknisk stade, og vægten var gået langt ned. Korsmønternes indførelse betød både en tilbagevenden til en bedre teknisk standard samt en forbedret vægt. Man må forestille sig, at initiativet til denne forbedring kom fra kong Harald. Han har så benyttet lejligheden til at indføre en ny type, der symbolsk set var mere knyttet til ham selv, og som samtidigt ved sit korsmotiv på bagsiden udbredte kendskabet til den nye tro, kristendommen.

Om Harald og hans forgængere også har stået for udmøntningen i Hedeby i de tidligere faser, er det på det nuværende grundlag umuligt at sige noget om. Man kan forestille sig, at kongen har været møntherre under hele udmøntningsperioden fra ca. 900 til ca. 985/990. Men det er lige så sandsynligt, at udmøntningen var startet af byen/købmændene selv, og først senere overtaget af kongen, allersenest i 970'erne, da de sene Karolus-Dorestad-eftertiligninger var i produktion.

Hvis denne tolkning af møntvæsenets status er korrekt, indebærer det, at Harald må have haft kontrol med Hedeby i det meste af 970'erne og 980'erne. Hypotesen om tysk kontrol med Hedeby fra 974 (eller før) til 983 kan i så fald

ikke passe.⁴² Kejser Ottos angreb på Danevirke i 974 kan ikke bringes i tvivl, da det nævnes tydeligt i de skriftlige kilder, men der står ikke eksplicit, at det skulle have ført til en tysk besættelse af Hedeby. Den borg, som kejseren lader opføre til sikring af grænsen, kan dog sagtens have ligget længere sydpå på et i dag ukendt sted. Intet i de skriftlige kilder taler imod, at Hedeby fortsat skulle være på danske hænder. Danskernes deltagelse i slavernes opstand mod Tyskland i 983 er også velbelagt i kilderne, men den havde ikke nødvendigvis noget med en eventuel tilbageerobring af Hedeby at gøre. Hedeby nævnes ikke eksplicit i denne sammenhæng. Tolkningen af nogle runeindskrifter som relaterede til det hypotetiske slag ved Hedeby i 983 er ganske givet forkert, således som Roesdahl og Wilson allerede har foreslået.⁴³

Den danske konges greb om møntvæsenet i Hedeby i disse årtier tyder tværtimod på, at hans kontrol med de daglige anliggender i byen og området var intakt. Om der så har været en eller anden form for tysk overherredømme eller dansk tributskyldighed til kejseren helt tilbage fra kejser Henriks angreb på Danmark i 934, det kan ikke belyses ud fra mønterne.

Konklusion

Brugen af mønter i Hedeby under Harald Blåtand viser os en handlekraftig konge, der tager hånd om tingene. Han reformerer i årene lige omkring 980 møntvæsenet ved at indføre de nye og bedre korsmønter og sikrer således opretholdelsen af den velorganiserede møntøkonomi med stort set eksklusiv brug af egne lokale mønter. Harald har således kontrol over tingene i Hedeby, og det er usandsynligt, at byen skulle have været under tysk herredømme, således som man ellers har foreslået.

Om udmøntningen også tidligere i 900-tallet har været i kongens magt, eller om Haralds kontrol med den skyldes en overtagelse af udmøntningen på et tidspunkt, står desværre hen i det uvisse.

Fundene viser imidlertid, at Harald udvidede brugssfæren for mønterne. Hvor de tidligere primært havde været brugt i Hedeby's handelsøkonomi, benyttede Harald dem også som sin egen symbolske mønt til betalinger til sine mænd. Hermed sikrede han sig også bevidst eller ubevidst, at mønterne fik en langt større udbredelse udenfor Hedeby's bygrænse.

Efter Haralds død senest ca. 987 ophørte udmøntningen, men ikke nok med det. Mønterne forsvandt hurtigt fra omløbet, både i Hedeby og i resten af Danmark. I Hedeby tyder alt på, at der ikke længere blev præget mønter overhovedet, og man ser systemet med stort set eksklusiv brug af egne lokale mønter forsvinde til fordel for omløbet af de samme udenlandske (især tyske) møn-

ter, som også cirkulerede i resten af Danmark. Dette systemsammenbrud må skyldes kongens forsvinden. Hans efterfølger var åbenbart ikke interesseret i at fortsætte som hidtil.

Det er påfaldende, at Hedeby's købmænd også har affundet sig med denne udvikling. Men overgangen fra brugen af egne lokale mønter til udenlandske mønter betød jo ikke i sig selv nødvendigvis nedgang eller problemer for at afvikle handelstransaktioner – det skete blot nu på en anden måde med et ikke helt så velkontrolleret og -organiseret system. Muligvis var man endda tilfreds med ikke længere at skulle betale den eventuelle vekselaftgift til kongen?

NOTER

1. Moesgaard 2009a; Moesgaard 2009b; Moesgaard 2011; Moesgaard, under forberedelse.
2. Hilberg og Moesgaard 2010.
3. Moesgaard 2008.
4. Malmer 1966.
5. Malmer 1966; Malmer 2002, s. 124-125.
6. Archibald 1985; Malmer 2002, s. 124-125.
7. Malmer 2002, s. 124.
8. Malmer 1966.
9. Malmer 1966, s. 224.
10. Malmer 2002, s. 124-125.
11. Bertelsen 2010.
12. Moesgaard 2009a.
13. Malmer 1966, s. 229-238; Hilberg og Moesgaard 2010, s. 148.
14. Roesdahl 1977, s. 175.
15. Hilberg og Moesgaard 2010.
16. Wiechmann 2007.
17. Wiechmann 1996; Wiechmann 2007; Hilberg 2011.
18. Wiechmann 2007, s. 226-227 og fig. 19a.
19. Wiechmann 1996, fund 7 og 36.
20. Wiechmann 2007.
21. Malmer 1966, s. 120, 124-125, tab. 8, 10; jfr. Malmer 2002, s. 125.
22. Steuer 1973; Maixner 2010, s. 184-187.
23. Wiechmann 2007, s. 228, fig. 19a.
24. Hilberg 2011.
25. Hilberg og Moesgaard 2010.
26. Hilberg 2007.
27. Hilberg og Moesgaard 2010; Hilberg 2011.
28. Moesgaard 2011.
29. Se dokumentation i Moesgaard, under forberedelse.
30. Se dokumentation i Moesgaard, under forberedelse.
31. Jesse 1967.
32. Galster 1972, s. 16-18.

33. Hedeager 1994.
34. Eriksson 1980.
35. Steuer 1984; Radtke 1999.
36. Lund 1982.
37. Roesdahl og Wilson 2006; Hilberg og Moesgaard 2010.
38. Steuer 1984.
39. Eisenschmidt 2004.
40. Dokumentation i Moesgaard, under forberedelse.
41. Malmer 1966, s. 229-238; Hilberg og Moesgaard 2010, s. 148.
42. Steuer 1984; Radtke 1999.
43. Roesdahl og Wilson 2006.

LITTERATUR

- Archibald, Marion 1985: A Scandinavian coin of Carolingian type from the Cuerdale hoard. *Hikuin* 11, s. 79-82.
- Bertelsen, Lise 2010: Golgata-dramaet på mønter fra Harald Blåtands tid. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 138-142.
- Eisenschmidt, Silke 2004: *Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeå und Eider: zur Bestattungssitte der Wikingerzeit im südlichen Altdänemark*. Neumünster.
- Eriksson, Henning S. 1980: *Skånemarkedet*. Højbjerg.
- Galster, Georg 1972: *Unionstidens udmøntninger*. København.
- Hedeager, Lotte 1994: Kriegerøkonomi og handelsøkonomi i vikingetiden. I: Niels Lund (red.): *Norden og Europa i vikingetid og tidlig middelalder*. København, s. 44-68.
- Hilberg, Volker 2007: Haithabu im 11. Jahrhundert. Auf der Suche nach dem Niedergang eines dänischen Emporiums der Wikingerzeit. I: Martin Posselt, Benno Zickgraf & Claus Dobiat (red.): *Geophysik und Ausgrabung. Einsatz und Auswertung zerstörungsfreier Prospektion in der Archäologie*. Rahden (Westfalen), s. 187-203.
- Hilberg, Volker 2011: Silver Economies of the Ninth and Tenth Centuries AD in Hedeby. I: James Graham-Campbell, Søren Sindbæk, Gareth Williams (red.): *Silver economies, Monetisation and Society in Scandinavia AD 800-1100*. Aarhus, s. 203-225.
- Hilberg, Volker og Jens Christian Moesgaard 2010: Opsigtsvækkende fund af korsmønter. Er hypotesen om 'Tyskervældet' i Hedeby 974-983 forkert? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 143-150.
- Jesse, Wilhelm 1967: *Der Wendische Münzverein*. 2. udgave, Brunsvig.
- Lund, Niels 1982: Svenskevældet i Hedeby. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1980, s. 114-125.
- Maixner, Birgit 2010: *Haithabu. Fernhandelszentrum zwischen den Welten*. Slesvig.
- Malmer, Brita 1966: *Nordiska mynt före 1000*. Lund-Bonn.
- Malmer, Brita 2002: Münzprägung und frühe Stadtbildung in Nordeuropa. I: *Haithabu und die frühe Stadtentwicklung im nördlichen Europa*. Neumünster, s. 117-132.
- Moesgaard, Jens Christian 2008: Udbredelsen af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600-ca. 1150. *Hikuin* 35, s. 133-150.
- Moesgaard, Jens Christian 2009 (a): Harald Blåtands 'Jellingemønter' cirka 975-985. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 43-46.
- Moesgaard, Jens Christian 2009 (b): Hvorfor er der så få enkeltfund af Harald Blåtands

- mønter? Nogle betragtninger over møntfunds repræsentativitet. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 135-139.
- Moesgaard, Jens Christian 2011: Harald Blåtands mønter og Skånes indlemmelse i Danmark. *Moneta* 5. Malmø, s. 115-120.
- Moesgaard, Jens Christian (udg.) under forberedelse: *King Harold's Cross coinage. Christian coins for the merchants of Haithabu and the king's soldiers.*
- Radtke, Christian 1999: Haidaby. *Realleksikon der germanische Altertumskunde* 13. Berlin-New York, s. 363-381.
- Roesdahl, Else 1977: *Fyrkat. En jysk vikingeborg*, bd. 2. *Oldsagerne og gravpladsen*. København.
- Roesdahl, Else og David Wilson 2006: The Århus rune-stones. I: Peder Gammeltoft og Bent Jørgensen (red.): *Names through the Looking-Glass, Festschrift in Honour of Gillian Fellows-Jensen*. København, s. 208-229.
- Steuer, Heiko 1973: Gewichte aus Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* 6. Neumünster.
- Steuer, Heiko 1984: Zur ethnischen Gliederung der Bevölkerung von Haithabu anhand der Gräberfelder. *Offa* 41, s. 189-212.
- Wiechmann, Ralf 1996: *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein. Vom 'Ringbecher' zur Münzwirtschaft*. Neumünster.
- Wiechmann, Ralf 2007: Haithabu und sein Hinterland – ein lokaler numismatischer Raum? Münzen und Münzfunde aus Haithabu (bis zum Jahr 2002). *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* 36. Neumünster, s. 182-278.

Haithabu and the Danish monarchy in the 10th century Numismatic evidence

In the 10th century, Haithabu and its environs constituted a numismatic enclave with its own coinage used by number rather than by weight. This is apparent both from hoards located in the town's hinterland and single finds from the town itself. In these, local coins – imitations of Charlemagne's coins from Dorestad – dominate in the form of intact specimens that are neither bent nor tested. At that time in Scandinavia and Baltic area it was the norm to use silver as payment by weight. Ornaments and coins from many different origins were used and these were cut up to give the required weight; the quality of the metal was tested by bending and nicking and pecking. Finds of Islamic dirhams and characteristic balance weights for weighing silver do, however, show that this latter usage of coins also took place in the Schlei area and Haithabu. Unfortunately, it is not possible to determine from the archaeological record whether these two ways of using coins and silver reflect two chronological phases or, alternatively, two coeval parallel spheres of coin usage – one internal with exclusive use of its own coinage and one external with acceptance of silver according to weight, when trading with foreign merchants.

Over the past decade, excavations and metal-detector surveys in Haithabu have yielded several specimens of Danish king Harald Bluetooth's characteristic cross-motif coin from AD 975/980-985/990, which was previously conspicuous by its absence. These new finds show that, in Haithabu, cross-motif coins fulfilled the function of local coinage used by number

following cessation of minting of the earlier Carolus-Dorestad imitations. These cross-motif coins must, accordingly, have been struck in Haithabu itself.

The distribution of records of cross-motif coins across the rest of Denmark suggests that Harald used this coinage as gifts to his nobles and, accordingly, it symbolises the king. It is not simply happenstance that Christian symbols occupy a prominent position on the coin motif. The coins were used to spread and promote the new religion. Consequently, the king himself must be presumed to have been the issuing power. In turn, this means that the place where the coins were minted – Haithabu – must have been under Danish control at that particular time. So the hypothesis of German rule in Haithabu during the period AD 974-983 is no longer tenable. It also means that the coinage which supplied Haithabu's well-organised coin economy at that time was under the king's control. As it is well documented for later periods, the king probably demanded a fee for exchange to this coinage and thereby generated an income.

Two small hoards from Nonnebakken in Odense suggest that Harald also controlled coin production in Haithabu prior to AD 975/980. These consist largely of Carolus-Dorestad imitations minted in Haithabu, and their find circumstances suggest that they could represent royal payments in connection with construction of the ring fortress. However, this hypothesis builds on a flimsy foundation. Hopefully, new finds will allow it to be confirmed or refuted. At that time, the mint-

ing of Carolus-Dorestad imitations was in a lamentable state both technically and in terms of weight, and Harald's introduction of the cross-motif coin can be perceived as a reform with the intention of re-establishing the good standard.

The sources do not permit us to ascertain whether coinage in Haithabu prior to the 10th century was under the control of the king or the merchants. As mentioned above, the coins were used by Haithabu's merchants in the town's well-organised coin economy. There are historical paral-

els to both the town producing its own coins and to royal control, making it difficult to choose between the two possibilities. The coins found their way to other parts of Denmark but did not achieve a dominant status until around AD 975. The archaeological record also shows that they were simply used here in the same way as any other type of coin in the predominant metal-weight economy. Consequently, the Danish monarchy probably did not favour their overall distribution at this time.

Jens Christian Moesgård
Nationalmuseet